

PREBIVALSTVO IN HIŠE STARE LJUBLJANE

VLADO VALENCIČ

V zadnjih dveh desetletjih XVIII. stoletja je bilo porušeno obrambno obzidje, ki je do tedaj obdajalo staro mestno jedro Ljubljane. Žid in mestna vrata so pred tem ločila notranje mesto od predmestij, s katerimi je bilo sicer povezano v enoten upraven teritorij. Šele po poružitvi obzidja se je notranje mesto pričelo gradbeno zraščati s svojimi predmestji in so postopoma zginjale medsebojne zunanje razlike. Prvotno je mesto v pravem pomenu bil le obzidani notranji del. Tu je bil sedež deželne, mestne in cerkvene uprave ter trgovsko, obrtno in prometno središče. Z razvojem mesta v prejšnjem stoletju, zlasti po zgraditvi železniških prog ter večjih industrijskih obratov, se je vloga starega mesta v novi Ljubljani spremenila in se spreminja še danes.¹ Prenehalo je biti mestno središče, vedno bolj je odmaknjeno od sodobnega mestnega poslovnega in družabnega življenja, ki prenaša svoje težišče v nekdanja predmestja. Nekatera teh »predmestij« so že v celoti, druga pa v večji ali manjši meri izgubila svoj predmestni značaj.

Staro mesto, sedaj sicer zraščeno s svojimi predmestji, je imelo in ohranilo nekaj svojih značilnosti. Poleg starega, delno še ohranjenega srednjeveškega načina gradnje hiš, ozkih in temnih ulic, ima staro mesto tudi svoj posebni populacijski razvoj. Na tega so vplivale tako naloge, ki jih je notranje mesto imelo v preteklih stoletjih, kakor tudi manj pomembna in bolj odmaknjena vloga, ki mu je pripadla v gospodarskem in socialnem razvoju zadnjih desetletij. Na podlagi ohranjenih podatkov moremo zasledovati razvoj prebivalstva v starem mestu za več kot tri stoletja.

RAZVOJ ZAZIDANOSTI V STAREM MESTU

Ozemlje stare Ljubljane se krije z današnjo katastralno občino Ljubljana mesto. Po opisu v spisih franciscejskega katastra — podajam ga le v glavnih črtah brez podrobnosti in po današnjih nazivih —

prične meja katastralne občine proti Poljanskemu predmestju na vzhodnem oglu hiše št. 2 na Vodnikovem trgu. Od tod gre v severovzhodni smeri čez Krekov trg in po zahodnem robu Kopitarjeve ulice do desnega brega Ljubljanice ter pod Zmajskim mostom na severno mostišče. Nadaljuje se po levem bregu Ljubljanice do hiše na Dvor-nem trgu št. 1. Tam zapusti breg in teče ob fasadi omenjene hiše, prekorači Gosposko ulico (v tekstu stoji Deutsche Gasse, kar pa je očitna pomota) in gre do vogala vrta pri dvorcu (na tem kraju stoji danes univerza), držeč se vrtnega zidu, zavije v pravem kotu in teče ob starem mestnem zidu (vzhodni rob Vegove ulice) ter dvorcu kneza Auersperga (prostor današnje Univerzitetne knjižnice) južno do točke, kjer se sečejo meje mesta z mejami Krakovega in Gradišča. Nadaljuje se proti vzhodu ob zidu Cojzovega grabna po novi cesti na Bregu k novemu mostu (šentjakobskemu) do levega brega Ljubljanice, se obrne proti jugu ob levem bregu, prekorači Ljubljanico na točki, kjer se stikajo Krakovo, Trnovo in Karlovska predmestje. Od tod gre ob južni strani mitnice (poslopja, ki je stalo med hišama št. 17 in 21 na Grudnovem nabrežju) in ob Vožarskem potu do Gornjega trga. Tu meja prekorači ulico in nadaljuje po obzidju k veliki bastiji (grajske šance) do njenega južnega vogala. Nadaljuje se v severnozahodni smeri ob utrdbenem zidu do poljanskega požarnega stolpa, od tega pa gre ob zidu navzdol do že omenjenega vogala hiše na Vodnikovem trgu.²

Po katastrski izmeri je l. 1827 mesto imelo 342 stavbnih parcel, ki so merile skupno 25 oralov in 697 kvadratnih sežnjev. Parcelni zapisnik iz l. 1887 je izkazoval 328 stavbnih parcel s površino 147.750 m². Celotna površina mesta je znašala 359.226 m².³

Za prejšnja obdobja ne razpolagamo s točnimi podatki, ki bi nam pokazali, kako je potekala zazidava mestnega teritorija. Iz stopnje zazidanosti, če bi bila znana, bi

mogli deloma sklepati na stopnjo naseljenosti. Pa tudi prezidavanje že obstoječih zgradb z namenom boljše izrabe razpoložljivega stavbnega prostora je v zvezi z naraščanjem števila prebivalstva in povečanjem njegove gostote na danem ozemlju.

Stavbni prostor v starem mestu je bil verjetno zazidan v sedanjem obsegu že konec XV. ali vsaj začetek naslednjega stoletja. Zaradi turške nevarnosti je deželni knez l. 1471 ukazal podreti vse hiše v neposredni bližini mesta, da ne bi sovražnik imel nobenega kritja, in nakazati prebivalcem porušenih hiš prostor za zidanje v mestu samem.⁴ Tedaj so bila torej znotraj mestnega obzidja gotovo še prosta stavbišča, ki pa so bila v naslednjem času zazidana. Mestne davčne knjige, ohranjene od l. 1600 naprej, kažejo, da je bilo notranje mesto v tistem času že strnjeno zazidano. Po njih je mogoče ugotoviti, da so v večini primerov na stavbiščih, kjer danes stojijo hiše, stale tudi že takrat.⁵

Davčna knjiga za leto 1600 navaja v obzidanem mestu 359 hiš.⁶ Toda to niso vse hiše, temveč le tiste, ki so bile podložne mestnemu gospodstvu. Upoštevati bi bilo treba tudi hiše, oproščene plačevanja davkov ali pa podložne drugim gospodstvom. Po Fabjančičevih Knjigah hiš je mogoče ugotoviti 42 takih hiš, predvsem hiš, podložnih nemški viteški komendi ter kanoniških in drugih cerkveni hierarhiji služočih hiš. Skupno je torej staro mesto štelo okrog 400 hiš. Število hiš se je v naslednjih razdobjih spremenilo; zgrajenih je bilo nekaj novih, nekatere stare so bile prezidane in združene s sosednimi v eno ali pa porušene. Od začetka XVII. stoletja je bilo zgrajenih na novih stavbiščih 40 do 50 hiš, zaradi prezidave in združitve ter zaradi porušenja jih je odpadlo okrog 160.⁷ Popolnoma točnih števil nimamo, ker so podatki zlasti za prejšnja stoletja pomanjkljivi. Vendar je mogoče ugotoviti, da se je število hiš zmanjšalo.

Še danes je v starem mestu večje število hiš s tremi okni proti ulici. To so sledovi nekdanjega načina zidave, ko so gradili hiše z ozko fronto in slemenom, obrnjene na cesto, da so z zidavo v globino intenzivneje izrabili v obzidanem mestu omejena stavbišča in dali večjemu številu trgovcev in obrtnikov možnost, da so imeli svoje poslovne prostore na ulico.⁸ Nekdaj so take hiše prevladovala, nekaj jih je na Gornjem trgu ohranjenih še v svoji stari obliki. Razvoj je prinesel druge potrebe in druge nazore o stanovanjski kulturi. Razne elemen-

tarne nezgode, potresi in požari, so dali pobudo za gradbene spremembe. Stavbna zgodovina starih ljubljanskih hiš je še premalo znana, da bi mogli zajeti vse take spremembe, ki so vplivale na njihov obseg in stopnjo njihove obljudenosti. Naslednji pregled, sestavljen na podlagi Fabjančičevih Knjig hiš, kaže, koliko hiš je v posameznih stoletjih in raznih mestnih delih po l. 1600 odpadlo zaradi združitve s sosednimi ali pa je bilo porušenih, stavbni prostor pa ni bil več zazidan. Kot mestni deli se upoštevani trije deli stare Ljubljane, Mesto, Stari trg in Novi trg. Mesto obsega današnji Mestni trg in Ciril-Methodovo ulico do Krekovega trga in Kopitarjeve ulice z vsemi stranskimi ulicami do Ljubljanice in proti grajskemu hribu. Stari trg je današnji Stari trg in Gornji trg do Vožarskega pota z vsemi stranskimi ulicami, Novi trg pa del mesta, omejen po Dvornem trgu in Trgu revolucije, po Vegovi ulici, po Cjovzi cesti in Ljubljani. Stari trg je v pregledu razdeljen še na dva dela in sicer kot prvi del posebej prvotni Stari trg ter kot drugi del Rožna ulica, Hrenova ulica in Žabjak. Delitev Starega trga je podana po razliki v urbanističnem značaju in prebivalstvu obeh teh delov, ki se je vsaj delno obdržala do današnjih dni. Hiše v Hrenovi in Rožni ulici ter bližnji okolici so manjše in nižje, nekatere le pritlične, še v XVII. stoletju so bile večini lesene; ob hišah je bilo precej nezazidanega prostora, nekaj vrzeli je tudi ostalo.⁹

	XVII. stol.	XVIII. stol.	XIX. stol.	XX. stol.	Skupaj
Mesto	5	18	17	1	39
Stari trg	56	20	15	2	74
Hrenova in Rožna ulica ter Žabjak z okolico	—	11	2	—	13
Novi trg	11	19	5	2	37
Skupaj	50	68	37	5	160

Čas prezidave ter združitve nekaterih hiš je le približno ugotovljen, v drugih primerih pa sploh ni znan ter moremo nanj le sklepati z večjo ali manjšo gotovostjo. Kljub temu moremo iz tega pregleda napraviti nekaj zaključkov o stavbnem razvoju starega mesta.

Velika sprememba v številu hiš in zazidanosti je nastala proti koncu XVI. in v začetku XVII. stoletja na današnjem Levstikovem trgu in njegovi okolici, ko so jezuiti prevzeli nekdanji avguštinski samostan in pokupili 30 meščanskih hiš. Te hiše so bile porušene, na njihovem mestu je bila zgrajena nova cerkev sv. Jakoba ter po-

sloplja jezuitskega kolegija, gimnazije in deškega semenišča.¹⁰ Enajst hiš je jezuitski red imel l. 1600 že v svoji lasti, v pregledu so te hiše upoštevane kot združene v XVII. stoletju, da se v celoti vidi obseg sprememb po prezidavah na Levstikovem trgu. Urbanistično lice celega okoliša cerkve sv. Jakoba in njegov naselitveni značaj sta se z jezuitskimi zgradbami temeljito spremenila. Na mesto meščanskih stanovanjskih hiš je prišla povečana cerkev in zgradbe, ki so služile gimnaziji in drugim jezuitskim ustanovam, le deloma so bile namenjene za stanovanja jezuitov in dijakov. Poleg Levstikovega trga je bil po spremembah v istem stoletju nekoliko bolj prizadet še Stari trg v ožjem obsegu, na katerem je zaradi prezidave in združitve s sosednimi odpadlo 6 hiš. V Rebri sta bili opuščeni in podrti dve hišici. Združevanje je zmanjšalo število hiš tudi na Novem trgu in v Gosposki ulici. V teh mestnih delih so si izbirali svoje domove zlasti pripadniki plemstva in bogati trgovci. Stare hiše so jim postajale pretesne, niso več ustrezale večjim zahtevam po udobju, izvirajočim iz izboljšanja življenjskih pogojev njihovih lastnikov. V dobi renesanse in baroka, ko so bile izvršene te prezidave, so pod vplivom italijanskih stavbenikov zavestno opuščali dotedanji severnonemški način gradnje triokenskih hiš z ozko stranjo na ulico.¹¹ Novi način gradnje je poleg zunanjega videza mestnih ulic in trgov spreminjal tudi stopnjo zazidanosti, mesto manjših, nižjih stavb so zavzele večje in višje zgradbe, ki so običajno nudile več stanovanjskega prostora.

V naslednjem stoletju se je ta razvoj nadaljeval. Zopet je doživel največje spremembe Stari trg. Po številu hiš je bila najbolj prizadeta Hrenova ulica, kjer je po prezidavi odpadlo kar 9 hiš. Za prisilno delavnico je bilo v drugi polovici XVIII. stoletja kupljenih in prezidanih 7 hiš. V okolišu Levstikovega trga je požar l. 1774 upepelil vsa jezuitska poslopja, kolegij, oba seminarja — eden je stal na današnjem Virantovem trgu —, cerkev sv. Jakoba in tudi več sosednih meščanskih hiš. Cerkev in gimnazijo — stala je na delu stavbišča današnje šentjakobske šole — so pozneje obnovili, ruševine kolegija odstranili, prostor pa spremenili v Trg sv. Jakoba (današnji Levstikov trg). Prostor, kjer je stalo semenišče, ter del samostanskega stavbišča je kupil bivši jezuit Gabrijel Gruber in sezidal tam hišo »za mehanične in hidravlične studije«. Na prostoru Virantovega vrta ter

delu Grudnovega nabrežja, to je onstran Zvezdarske ulice proti Ljubljani, je bilo 6 stavb, jezuitskih in meščanskih, ki so ob požaru leta 1774 tudi pogorele. Zemljišče je najprej kupil Gruber, toda ga je kmalu odprodal. Kupec se je moral zavezati zase in za svoje naslednike, da pogorišča ne bo zazidal, temveč uporabljal le za vrt in s tem omogočil, da se Gruberjevi hiši ne odvzame razgled in prosti zrak.¹² Po vseh teh spremembah je na prej zazidanem prostoru nastal obširnejši trg oziroma vrt. V Rebri sta bili opuščeni v istem razdobju dve manjši hiši, dve sta bili združeni s sosedno, ob Ulici na grad pa so tri hišice odpadle po združitvi z drugimi. Posamezne hiše so bile prezidane in združene na Starem trgu v ožjem obsegu, na Gornjem trgu, na Levstikovem trgu, v Stiški in Rožni ulici. Tranča, poslopje, ki je služilo za zapore, je bila porušena, na novo zazidan pa je bil le prostor, na katerem je stala njena stranska zgradba.¹³ Prezidava z združevanjem hiš se je nadaljevala tudi v ostalih mestnih delih. V Gosposki ulici je zato odpadlo 6 hiš, na Mestnem trgu 6, v Križevniški ulici 5, 2 na Bregu ter posamezne hiše še na drugih

Brežice: Lastni portret slikarja v glavni dvorani (1. pol. XVIII. stol.)

ulicah in trgih. Do večje spremembe je prišlo še v Semeniški (današnji Dolničarjevi) ulici, ko so l. 1708 začeli graditi novo semenišče na prostoru, kjer je prej stalo 5 stanovanjskih hiš. Od porušenih petih hiš so bile tri v lasti stolnega kapitlja in so v njih stanovali stolni vikarji; dve sta bili mestni in sta služili za stanovanje cerkovnika in učitelja.¹⁴

V preteklem stoletju je odpadlo v starem mestu manj hiš, toda sprememba urbanističnega lica, zlasti v nekaterih ulicah, ni bila zaradi tega nič manjša. V prvi polovici stoletja je bilo porušenih na današnjem Cankarjevem nabrežju nekaj hiš, ki so predstavljale deloma ostanke nekdanjega mestnega obzidja. L. 1827 je bil odprt šentjakovski most, za ureditev ceste in dohoda na most ter Breg sta bili podrti dve hiši; nekaj desetletij prej pa je baron Žiga Zois združil več hiš na Bregu in Križevniški ulici v svojo novo palačo.¹⁵

Veliki potres l. 1895 je poškodoval oziroma porušil veliko število hiš. Pri nekaterih so bile nato izvedene več ali manj obsežne prezidave in popravila, druge so bile do tal podrte, na njihovem mestu pa zgrajene nove stavbe. V letih 1895—1898 je bilo v starem mestu na novo zgrajenih okrog 30 hiš, okrog 50 pa popravljenih in prezidanih, to je bilo nekaj manj kot tretjina.¹⁶ Po potresu je dalo mesto napraviti regulacijski načrt, ki je na novo urejal tudi nekatere ulice v starem mestu.¹⁷ Nekdanja Špitalska, sedanja Stritarjeva ulica in Lingarjeva, sedaj Mačkova ulica sta bili z novimi zgradbami na prostoru po potresu porušenih na novo urejeni. V Mačkovi in Stritarjevi ulici je odpadlo šest hiš. Ta prostor je bil uporabljen za novo zgradbo Meščanske imovine (hiše, znane pod imenom Kresija) ter za regulacijo ulic.¹⁸ Na nasprotni strani Stritarjeve ulice ob Cankarjevem nabrežju je bil l. 1897 zgrajen Filipov dvorec, ki je stopil na mesto dveh dotodanjih hiš; do l. 1755 so na istem prostoru stale kar tri hiše. L. 1898 je bila odstranjena vogalna hiša na Stritarjevi in Ciril-Methodovi ulici, prostor je bil v celoti uporabljen za razširitev Stritarjeve ulice.¹⁹ Tudi kot žrtev potresa je bilo l. 1901 podrto na Vodnikovem trgu poslopje nekdanjega frančiškanskega samostana, v katerem je bila pozneje gimnazija.²⁰ Prostor je ostal nezazidan in služi danes za živilski trg. V okolišu cerkve sv. Jakoba so bile porušene tri hiše, ena tik Virantovega vrta, dve ob Trubarjevi ulici, kar je bilo v zvezi z regulacijo ulic. Na prostoru treh prejšnjih hiš je bilo

l. 1901 zgrajeno novo šentjakovsko župnišče. Zaradi združitve z drugo hišo sta odpadli dve hiši na Starem trgu, dve na Gornjem trgu, dve na Zabjaku ter tri na Levstikovem trgu. Stavbišče dveh hiš na Levstikovem trgu je bilo uporabljeno za zgraditev šolskega poslopja.²¹ Sorazmeroma največ novih zgradb v potresnem ter treh popotresnih letih je odpadlo na Stari trg, kjer je bilo na novo zidanih 8 hiš. Isto število je bilo popravljenih oziroma prezidanih.²² Potres l. 1895 je občutno poškodoval tri najpomembnejše zgradbe v Gosposki ulici, nekdanji vicedomski, poznejši deželni dvorec (na prostoru današnje univerze), knežji dvorec (prostor Univerzitetne knjižnice) in deželno hišo (lontovž, danes sedež Slovenske akademije znanosti in umetnosti). Deželni in knežji dvorec sta bila po potresu podrta, današnje poslopje univerze je bilo l. 1901 dograjeno kot deželni dvorec. Prostor, kjer je stal knežji dvorec, je bil zazidan šele z Univerzitetno knjižnico, ki so jo pričeli graditi l. 1936. Pri deželni hiši so porušili trakt ob Gosposki ulici, ki je segal do Salendrove ulice; prostor je ostal nezazidan.

V tekočem stoletju se je staro mesto v stavbnem pogledu le nebitveno spremenilo. Pred prvo svetovno vojno sta bili podrte dve stari hiši, ena v Čevljarski ulici, druga na Novem trgu; prostor je bil uporabljen za ureditev nabrežja Ljubljani in za cesto. Zgraditev šentjakovskega župnišča na prostoru treh starih porušenih hiš je bila že omenjena, ravno tako tudi zgraditev poslopja Univerzitetne knjižnice. Pred nekaj leti je zgradil Zavod za statistiko IRS ob Vožarskem potu trinadstropno zgradbo za svoje uradne prostore.

Od 160 hiš, kolikor jih je po l. 1600 odpadlo, je bilo 124 s prezidavo združenih z drugimi oziroma na zemljišču, kjer je prvotno stalo več hiš in so bile podrte, je bilo nato zgrajeno eno, zato pa toliko obsežnejše poslopje. Stavbišča 36 porušenih hiš so ostala nezazidana, največkrat so bila uporabljena za razširitev ulic in trgov.

V primeri s številom hiš, ki so odpadle, je bilo število na novih stavbiščih v treh stoletjih zgrajenih hiš sorazmerno majhno. Nekako polovica od 40 do 50 takih zgradb je bila postavljena v Hrenovi ter Rožni ulici ter na Zabjaku. To je bil okolišč, ki je bil v XVII. stoletju še slabo zazidan.²³ Okrog deset hiš je bilo na novo zgrajenih na pobočju grajskega hriba, v Rebri, ob Ulici na grad in Sodarski stezi. Na strmem bregu so mogli le s težavo pridobiti manjša stavbi-

šča. Če ne bi primanjkovalo stavbnega prostora v drugih delih mesta, gotovo ne bi prišlo do zidanja na takem manj primerem terenu. Več hišic v tem okolišju je bilo do današnjih dni opuščenih in porušenih, to kaže, da je bilo zidanje le bolj zasilnega značaja in hiše niso ustrezale potrebam poznejših stanovalcev. Nekaj novih hiš je nastalo v XVII. stoletju v okolišju Novega trga, kar kaže, da stavbni prostor do tedaj še ni bil do zadnjega izkoriščen. V istem razdobju so se pojavile nove stavbe tudi za zidom ob Ljubljani, na današnjem Cankarjevem nabrežju. Nekatere so bile v zvezi z mestnim obzidjem. Potem ko je bilo porušeno mestno obzidje, so bile v preteklem stoletju porušene tudi te stavbe. Porušitev obzidja in Samostanskih vrat je napravila prostor za obširno stavbišče. Bilo je postopoma zazidano v začetku XIX. stoletja s hišo ob Kopitarjevi ulici, ki je bila konec tridesetih let prezidana v sedanje poslopje.²⁴

Za l. 1600 je bilo sicer mogoče število hiš le približno ugotoviti. S točnejšimi številkami razpolagamo šele za čas po letu 1770; iz tega leta imamo prvo hišno numeracijo v Ljubljani. Od tega časa naprej je bilo število hiš večkrat ugotovljeno bodisi ob posameznih numeracijah ali pa ob vsakokratnih ljudskih štetjih. Naslednji pregled kaže število hiš po štirih mestnih delih.²⁵

	1600	1770	1805	1827	1869	1900	1931	1955
Mesto	99	104	94	95	89	78	73	75
Stari trg	135	121	110	106	104	97	99	103
Hrenova in Rožna ulica ter Zabjaka z okolico	67	57	45	45	46	51	52	54
Novi trg	99	76	65	65	61	57	61	62
Skupaj	400	358	314	307	300	285	285	294

Podatki o številu hiš niso istega značaja za vsa navedena obdobja. Za leto 1600 so zbrani iz mestne davčne knjige in raznih drugih virov, v katerih so bile navedene hiše v Ljubljani podložne drugim gospodvom in ne magistratu. To so bile brez dvoma predvsem stanovanjske hiše. Za leti 1770 in 1805 so vzete številke iz seznamov prve in druge numeracije ljubljanskih hiš. V teh so bile upoštevane vse oštevilčene stavbe, n. pr. tudi smodniški in stražni stolpi, dasi te zgradbe niso bile stanovanjske in verjetno nekatere sploh niso bile obljudene. Za leto 1827 so vzeta poslopja, označena v katastrskih zapisnikih kot stanovanjska ali služeča za uradne namene, kot rotovž, deželna hiša, šola in podobne. Za leta 1869, 1900, 1931 in 1955 je vzeto število

stavb, v katerih je živelo pri posameznih ljudskih štetjih popisano prebivalstvo. Zaradi takih različnih meril so mogoče medsebojne razlike, zdi se tudi, da so bile nekatere hiše z več kot eno številko pri nekaterih ljudskih štetjih večkrat štete. To je tudi vzrok, da je bilo l. 1953 izkazanih 9 hiš več kot l. 1931. Štiri hiše s prej enotno številko so dobile še drugo številko označeno s črko a; pet hiš, ki so bile pri prejšnjih ljudskih štetjih popisane le na Starem trgu, so bile l. 1953 popisane kot dvojne tudi na Gallusovem nabrežju. Kljub takim razlikam se iz pregleda vidi, da je število hiš stalno nazadovalo do konca XIX. stoletja in se šele od tedaj drži na isti višini.

OBSEG HIŠ IN STANOVANJSKEGA PROSTORA

Prezidavanje in združevanje hiš gotovo ni bilo brez vpliva na obseg stanovanjskega prostora. Kot je pokazal prikaz razvoja o zazidanosti, je bil razpoložljivi stavbni prostor v starem mestu okrog l. 1600 horizontalno domala izkoriščen. Nov stanovanjski prostor je bilo mogoče v večjem obsegu pridobiti le še z zidanjem večnadstropnih hiš oziroma z nadzidavanjem obstoječih hiš. Podatki o nadzidavah novih nadstropij so preveč pomanjkljivi, da bi bilo mogoče njihov obseg prikazati v številkah. Prvi znani popis ljubljanskih hiš, ki navaja število nadstropij in stanovanjskih prostorov, je šele iz konca XVIII. stoletja. Za prejšnjo dobo smo navezani le na bolj splošne opise.

Tak opis mesta dobimo pri Valvasorju.²⁶ Število hiš v mestu brez predmestij, to je v notranjem mestu, ceni na 400 do 500. O njih pravi, da so največ trinadstropne, le redko dvo- ali štirinadstropne in skoraj nikoli le z enim nadstropjem. K številu hiš, ki ga navaja Valvasor, je treba pripomniti, da ustreza resnici le nižja številka. Več kot 400 hiš notranje mesto v njegovem času ni imelo. Kar pa zadeva opis hiš po nadstropjih, ne smemo Valvasorja razumeti po našem današnjem izrazoslovju. Dvonadstropna hiša je bila Valvasorju tista, ki je imela pritličje in eno nadstropje, danes jo imenujemo enonadstropno. Pritlično hišo označuje Valvasor kot hišo »mit einem Gaden oder Stockwerck«.²⁷ Tudi v popisu hiš iz l. 1798, o katerem bo še govor, stoji vprašanje, »koliko nadstropij s pritličjem« ima posamezna hiša. Iz tega se vidi, da so v tistih časih na splošno pritličje šteli k številu nadstropij.

O številu nadstropij pri hišah v posameznih delih starega mesta dobimo natančnejšo

sliko kot iz Valvasorjevega opisa iz njegovih vedut Ljubljane.²⁸ Te nam kažejo, da je imelo mesto tedaj še mnogo enonadstropnic. V Hrenovi ter Rožni ulici ter na Žabjaku so bile pretežno enonadstropne hiše, med njimi tudi pritlične. Enonadstropne hiše so prevladovala na Gornjem trgu, pogoste so bile na današnjem Gallusovem in Cankarjevem nabrežju in vidimo jih tudi v Špitalski, današnji Stritarjevi ulici. Na Starem in Mestnem trgu ter v današnji Ciril-Metodovi ulici je videti pretežno dvonadstropne hiše. V okolišju Novega trga je bilo sicer največ dvonadstropnih hiš, toda v Židovski, Gosposki, Križevniški ulici in na Bregu opazimo nekaj enonadstropnic. Današnja številka 2 v Križevniški ulici, ki stoji pred enonadstropnim križevniškim poslopjem, je dvonadstropna stavba. Nastala je po prezidavi iz dveh hiš, tretjo hišo poleg je dala komenda podreti, da je imela ugodnejši izhod skozi glavna vrata proti Križevniški ulici. Po pogodbi iz l. 1737 med mestom in komendo je prostor porušene hiše moral ostati nezazidan, iz dveh prezidana hiša pa se ni smela dvigniti, da ne bi zapirala komendi svetlobe in zraka.²⁹ Ob sklepanju pogodbe je bila hiša nasproti komendi brez dvoma enonadstropna, ker bi sicer določba, omejujoča nadzidavo, bila nerazumljiva. Nizke, predvsem pritlične hiše so bile na pobočju grajskega hriba. Na Valvasorjevi veduti poslopja v Rebri, ob Ulici na grad in Sodarski stezi niso izrisana, toda to kažejo stare hiše v tem mestnem delu, ki so se ohranile ponajveč v svoji stari obliki.

Zazidanost mesta se verjetno v primeri s stanjem, ki ga vidimo na Valvasorjevih vedutah, do konca XVIII. stoletja ni bistveno

spremenila. Statistični prikaz o obsegu hiš po številu nadstropij in stanovanjskih prostorov na podlagi popisov iz l. 1798 kaže, da je bilo nekaj manj kot polovica hiš v starem mestu pritličnih in enonadstropnih, nekaj več kot polovica pa je bilo dvo- in trinadstropnih. Omenjenega leta je dal magistrat po naročilu okrožnega glavarstva popisati hiše v Ljubljani in predmestjih, da bi ugotovil možnosti za nastanitev vojaštva.³⁰ Popisi, sestavljeni po hišnih številkah, vsebujejo razne podatke o hišah; za nas so zanimivi podatki o številu nadstropij, sob (Zimmer) in kabinetov (Kammer). V sedmih seznamih, obsegajočih hiše notranjega mesta, je navedenih 352 od skupno 358 hišnih števil. Podatki so za 300 hiš s 308 hišnimi številkami; za 13 uradnih in cerkvenih poslopij s 25 hišnimi številkami ni podatkov, ker niso bila podvržena vojaški nastanitvi. Porušeni ali pogoreli je 15 poslopij z 18 hišnimi številkami; lastnik hiše na Mestnem trgu št. 10, pl. Reya, pa ni hotel svoje hiše ne pokazati in ne dati podatkov. Od šestih hišnih števil, ki v seznamih niso bile navedene, sta odpadli dve na glavno stražnico, tri na pogorela jezuitska poslopja na Levstikovem trgu ter ena na hišo grofa Strasolda, ki je bila združena s hišo, navedeno že pod drugo hišno številko. Seznami so torej zajeli z malo izjem vse stanovanjske hiše. Statistika, sestavljena na njihovi podlagi, je tako dovolj popolna, da pokaže tedanji sestav stanovanjskega prostora v starem mestu. V naslednjem pregledu so združene posamezne ulice in trgi, ki tvorijo bolj enotne manjše mestne dele, ohranjena pa je glavna razdelitev na Mesto, Stari in Mestni trg.

Mestni deli		Število hiš	Pritlične	1-nadstropne	2-nadstropne	3-nadstropne	Sob	Kabinetov
<i>Mesto:</i>								
Cankarjevo nabrežje, Ključavničarska ulica, Krojaška ulica, Mestni trg, Pod Trančo, Ribja ulica, Stritarjeva ulica . . .		50	6	19	21	4	509	56
Ciril-Metodova ulica, Dolničarjeva ulica, Krekov trg (delno), Mačkova ulica, Pogačarjev trg, Studentovska ulica, Vodnikov trg		41	4	12	19	6	338	49
Skupaj		91	10	31	40	10	847	105
<i>Stari trg:</i>								
Hrenova ulica, Merosodna ulica, Rožna ulica, Zvezdarska ulica, Žabjak (delno)		44	4	35	5	—	157	57
Gornji trg		41	—	24	16	1	302	38
Cojzova cesta (delno), Gallusovo nabrežje, Levstikov trg, Starčičarska ulica, Stari trg		41	—	7	28	6	429	50
Reber, Sodarska steza, Ulica na grad		22	7	12	5	—	64	8
Skupaj		148	11	78	52	7	952	153
<i>Novi trg:</i>								
Čevljarjska ulica, Gosposka ulica, Jurčičev trg, Križevniška ulica, Novi trg, Salendrova ulica, Trg francoske revolucije (delno), Židovska steza, Židovska ulica		61	1	14	42	4	719	108
Notranje mesto skupaj		300	22	125	154	21	2518	366

Povprečno število stanovanjskih prostorov, sob in kabinetov na hišo kaže, koliko se je obseg hiš razlikoval po posameznih mestnih delih. V ulicah na pobočju grajskega hriba so prišli na hišo komaj trije stanovanjski prostori, v okolihu Hrenove in Rožne ulice ter Žabjaka pa niti ne celih pet. Na Novem trgu, kjer so bile povečini dvo- in tronadstropne hiše, je hiša obsegala povprečno nad 13 stanovanjskih prostorov.

S prezidavami in novimi zgradbami na prostoru starih porušenih je bil v XIX. stoletju obseg hiš v notranjem mestu povečan in pridobljen nov stanovanjski prostor. To kaže statistični pregled, sestavljen po podatkih, zbranih leta 1921.³¹ Tega leta je dalo mesto po stanju 20. decembra popisati stanovanjske in poslovne prostore ter navzoče prebivalstvo. Popis je narekovala potreba po ugotovitvi stanovanjskih razmer v času povojne stiske za stanovanja.

Mestni deli	Hiš	Prilličnih	Števílo							
			1-	2-nadstropnih	3-	4-	Stanovanj	poslovnih prostorov	sob	kabinetov
<i>Mesto:</i>										
Cankarjevo nabrežje, Ključavničarska ulica, Krojaška ulica, Mestni trg, Pod Trančo, Ribja ulica, Sritarjeva ulica	43	—	1	15	25	2	207	190	450	101
Adamič-Lundrovo nabrežje, Mačkova ulica, Ciril-Metodova ulica, Dolničarjeva ulica, Krekov trg št. 7 in 10, Pogačarjev trg, Študentovska ulica, Vodnikov trg	54	—	2	27	7	—	155	151	377	114
Skupaj	79	—	3	42	32	2	362	321	827	215
<i>Stari trg:</i>										
Grudno nabrežje (delno), Hrenova ulica, Merosodna ulica, Rožna ulica, Vožarski pot (delno), Zvezdarska ulica, Žabjak (delno)	54	6	32	14	2	—	296	38	410	72
Gornji trg	39	—	18	20	1	—	231	73	335	47
Cojzova cesta št. 2, Gallusovo nabrežje, Levstikov trg, Stiška ulica, Stari trg, Vodna steza	37	—	—	23	14	—	241	205	418	91
Grajska planota, Osojna pot, Reber, Sodarska steza, Ulica na grad	24	5	14	3	2	—	165	12	197	22
Skupaj	154	11	64	60	19	—	933	326	1360	232
<i>Novi trg:</i>										
Breg, Čevljarska ulica, Dvorni trg št. 3, Gosposka ulica, Jurčičev trg, Trg Revolucije št. 11, Križevniška ulica, Novi trg, Salendrova ulica, Trg francoske revolucije št. 1, 6 in 7, Vegova ulica št. 7, Židovska steza, Židovska ulica	55	—	4	30	19	2	354	342	755	119
Notranje mesto skupaj	288	11	71	152	70	4	1649	989	2942	566

V gornjem pregledu se pojavijo ulice, ki jih v pregledu za l. 1798 ni bilo. Pri tem ne gre za drugačno krajevno razdelitev, pač pa le za primere, da so posamezne hiše, stoječe ob več ulicah, zlasti vogalne hiše, vodene sedaj pod hišno številko v drugi ulici kot prej. Nekdaj enotna Ulica na grad je bila razdeljena na tri dele, zato nova naziva Osojna ulica in Grajska planota.

Popis l. 1921 je zajel vse hiše v nekdanjem starem mestu, njihovo število je bilo manjše kot l. 1798. Dvo- in večnadstropnih hiš je bilo nad dve tretjini; primerjava med rezultati obeh popisov kaže, v kako velikem obsegu so bile ljubljanske hiše v vmesni dobi prezidavane in nadzidavane. S temi gradnjami je bil v starem mestu pridobljen nov stanovanjski prostor. Povečanje stanovanjskega prostora v številu sob in kabinetov ne pride do pravega izraza. Kajti sobe in kabineti so v prejšnjih časih služili sko-

raj izključno za stanovanja, v novejši dobi in ob popisu pa so jih uporabljali za poslovne prostore, n. pr. kot pisarne, trgovska skladišča, obrtne delavnice itd. Točnega števila prostorov, ki so tako spremenili svoj namen, ne moremo ugotoviti. Če štejemo prostore v nadstropjih za nekdanje stanovanjske in v pritličju za poslovne, potem bi na podlagi podatkov za posamezne hiše bilo 255 stanovanjskih prostorov spremenjenih v poslovne. Od tega števila odpade na Mesto 79, na Stari trg 82 in na Novi trg 94 prostorov.

Povprečno število stanovanjskih prostorov na hišo v celem starem mestu se je od l. 1798 zvišalo od nekaj manj kot 10 na 12 oziroma, če upoštevamo tudi v poslovne prostore spremenjene, na 13 sob in kabinetov. Sorazmeroma se je največ povečalo število stanovanjskih prostorov v mestnih delih, kjer so najmanjše hiše, to je v okolihu

Hrenove in Rožne ulice ter Žabjaka in na pobočju grajskega hriba. O obeh teh okoliših je prišlo povprečno po 9 stanovanjskih prostorov na hišo. Poslopja v okolišju Novega trga so imela povprečno 16, če vzamemo še za poslovne prostore uporabljene sobe, pa nekaj manj kot 18 prostorov. Število stanovanjskih prostorov se je pomnožilo tudi v ostalih mestnih okoliših. Število hiš se je skozi XIX. stoletje do današnje dobe zmanjšalo. Tudi uporabljeni stavbni prostor se je skrčil, ker so nekatera prejšnja stavbišča ostala nezazidana ali pa uporabljena za regulacijo ulic in trgov. Toda zazidani prostor je bil intenzivneje izkoriščen z gradbo večnadstropnih hiš in tako je bilo pridobljeno več stanovanjskega prostora za naraščajoče prebivalstvo.

ZGOŠČEVANJE PREBIVALSTVA

Do časa rednih ljudskih štetij imamo le bolj splošne podatke o stanju prebivalstva v notranjem mestu in za razdobja, ki so daleč vsaksebi. Prvi popis, ki ga je bilo mogoče uporabiti za ugotovitev števila, je iz l. 1660, naslednji šele iz l. 1754.³² Za vmesno dobo so mogoče le cenitve. Od l. 1754 pa do prvega rednega štetja l. 1857 razpolagamo le s skupnimi podatki za davčno občino Ljubljana mesto. Ohranjeno gradivo ljudskih štetij pa omogoča ugotovitev stanja tudi po posameznih mestnih delih.

Za čas pred l. 1660 se moramo zadovoljiti s približnimi cenitvami. Pri pomanjkanju drugih podatkov more le število hiš služiti za osnovo pri ocenitvi števila prebivalstva. Število rojstev za tako cenitev ne prihaja v poštev, ker ni znano število rojenih v notranjem mestu. Pri različnem obsegu hiš je seveda problematično, kako priti do kolikor toliko pravičnega povprečja stanovalcev na hišo. Iz prikazanega razvoja zazidanosti v starem mestu sledi, da so bile meščanske hiše prvotno precej istega obsega. Namenjene so bile za stanovanje vseh članov gospodinjstva, ki ni obsegalo le ožje družine, marveč tudi gospodarjeve delavce in hišne posle. Kar je živelo pod eno streho, to je obsegalo tudi eno gospodinjstvo. Mal meni, da je gospodinjstvo štelu povprečno vsaj po deset oseb.³³ To bi bilo potemtakem tudi število hišnih stanovalcev. Po Müllnerju je prišlo v Ljubljani l. 1616 povprečno 14 stanovalcev na hišo.³⁴ Njegovo povprečje je previsoko izračunano, predpostavljajoč, da je Ljubljana takrat imela okrog 7000 prebivalcev in 500 hiš. Število hiš je vzeto po mestnih davčnih knjigah, torej velja le za

mestno gospostvo in niso upoštevane drugim gospostvom podložne hiše na ljubljanskem ozemlju. Za nastanitev vojaštva je l. 1734 v Ljubljani znotraj obzidja prihajalo v poštev 331 hiš, od teh 14 podložnih komendi, ostale mestu, v predmestjih pa 455 hiš. Od predmestnih hiš je bilo 265 podložnih magistratu, 134 komendi, ostale škofiji, deželi, deželnemu glavarstvu, fužinskemu gospostvu in cesarskemu špitalu. V mestu in predmestjih je bilo tedaj po teh podatkih 786 hiš.³⁵ Sodeč po namenu ugotovitve in po številu hiš v notranjem mestu, niso bile zajete hiše, oproščene od vojaške nastanitve. Takih hiš, uradnih in cerkvenih poslopij, je bilo v celem mestu gotovo okrog dvajset. Število hiš, na podlagi katerega je Müllner izračunal svoje povprečje, je bilo pre nizko, kajti od l. 1600 pa do l. 1734 se je število magistratu podložnih hiš v mestu in predmestjih zvišalo za več kot 80. Zato gotovo ne sežemo previsoko, če trdimo, da je v začetku XVII. stoletja mesto s predmestji štelu okrog 700 hiš. Število prebivalcev, ki ga je Müllner vzel za podlago svojega računa, je previsoko; po mojih cenitvah je znašalo okrog 5000.³⁶ Na hišo je moglo priti povprečno le nekaj nad 7 oseb. Pri tem je treba upoštevati, da so bile v obzidanem mestu hiše in gospodinjstva večja kot v predmestjih. Po stanju prebivalstva, kot nam je znano za l. 1660, in po takratnem številu hiš, je prišlo v notranjem mestu povprečno 8 oseb na hišo. Rezultati popisa za l. 1754 kažejo, da je imela hiša v celi takratni stolni župniji povprečno nekaj nad 10 oseb.³⁷ Povprečje za obzidano mesto je znašalo 11, za predmestja, spadajoča k stolni župniji, pa 9 oseb. Do tedaj se je, kot smo videli, število hiš zaradi prezidavanja in združevanja že precej skrčilo. Pri naraščajočem prebivalstvu je povprečno število stanovalcev na hišo tudi naraščalo.

Za začetek XVII. stoletja moramo vzeti 7 do 8 stanovalcev na hišo v starem mestu. V 400 hišah je torej živelo 2800 do 3200 oseb, število, ki se približuje ugotovitvam popisa iz l. 1660. Zoper višje povprečje hišnih stanovalcev govori okoliščina, da so prvotno meščanske hiše dajale streho običajno le enemu gospodinjstvu. Najemniki stanovanj so bili redki, po davčni knjigi za l. 1600 je bilo v notranjem mestu skupno 76 najemnikov v 359 mestu podložnih hišah.³⁸ Seveda so v davčnih knjigah navedeni le obdavčeni najemniki, število morebitnih neobdavčenih ter število najemnikov v hišah, podložnih drugim gospostvom, ni znano. Mestne družine oziroma gospodinjstva so, upoštevajoč

hišne posle in drugo osebje v službi družinskega poglavarja, imela v času, za katerega vemo njihovo število in število prebivalstva, okrog 6 članov.³⁹ Ker je v večini hiš le po eno gospodinjstvo, ne moremo predpostavljati, da bi bilo povprečno število hišnih stanovalcev pri redkih najemnikih bistveno višje, kot je zgoraj ocenjeno. Zato se je tudi stanje prebivalstva verjetno gibalo v označenih mejah.

V času od l. 1660 naprej do rednih ljudskih štetij je bilo število prebivalstva v obzidanem mestu oziroma poznejši davčni občini Ljubljana večkrat ugotovljeno. Podatki se nanašajo na cel teritorij notranjega mesta, za posamezne mestne dele niso znani. Po teh ugotovitvah je stanje znašalo:

leta 1660 ⁴⁰	3112	leta 1795 ⁴⁴	3920
leta 1706 ⁴¹	ca. 4000	leta 1809—1813 ⁴⁵	4382
leta 1754 ⁴²	4129	leta 1854 ⁴⁶	4974
leta 1788 ⁴³	4788	leta 1847 ⁴⁷	7102

K številkam za leta 1660, 1706 in 1754 so pripombe odveč. Viri, iz katerih so gornji podatki posneti, so bili že podrobno obravnavani. Številke kažejo, da je prebivalstvo v starem mestu naraščalo. Rezultati za leta 1788, 1795 in 1809—1813 se pa med seboj zelo razlikujejo ter nasprotujejo razvojni tendenci, ki se je izražala v prejšnjih številkah. Stanje za leti 1788 in 1795 je rezultat vojaških konskripcij. Preseneča velika razlika med rezultati dveh konskripcij v razdobju sedmih let. Ker sta ohranjeni le tabeli s končnimi rezultati, ne pa prvotno popisno gradivo, ni mogoče ugotavljati morebitnih napak, nastalih pri sestavljanju tabel. Tudi se iz tabel ne vidi, da bi bili predpisi, odločilni za način popisa, pri obeh konskripcijah različni in da ne bi bilo obkrajeno prebivalstvo v istem obsegu. Za osnovo popisa je bilo pri konskripcijah vzeto pristojno prebivalstvo. Neenak način popisovanja tudi ne bi bil v skladu z namenom, ki naj bi ga konskripcije dosegle in zanj ne dobimo v predpisih za konskripcije nobene razlage.⁴⁸ Zato smemo biti prepričani, da so napake nastale pri obdelavi popisnega gradiva.

Tabela za l. 1788 kaže že na prvi pogled znatno napako v rezultatih. Izkazanih je 1605 moških in 3183 žensk. Po teh številkah bi prišlo malone 2000 žensk na 1000 moških, kar je neverjetno razmerje. Po popisu leta 1754 je v celem okolišju stolne župnije prišlo na 1000 moških 1246 žensk, v predmestjih

Gradišče, Krakovo, Trnovo in delu Kapucinskega predmestja je bil ženski delež višji, znašal je 1414 žensk na 1000 moških.⁴⁹ Toda tudi ta izredno visoki delež še vedno zelo daleč zaostaja za razmerjem, ki naj bi bilo po tabeli iz l. 1788. Po tabeli za l. 1795 je bilo v notranjem mestu 1549 moških in 2371 ženskih prebivalcev. Razmerje je bilo 1530 žensk na 1000 moških, torej še vedno nenavadno visoko prevladovanje ženskega prebivalstva. Zato upravičeno dvomimo o pravilnosti končnih števil v obeh tabelah. Zdi se, da je število moškega prebivalstva obkrajeno prenizko izkazano, število žensk pa je vsaj v tabeli iz l. 1788 višje, kot je bilo v resnici.

Tudi število družin, ugotovljeno ob obeh konskripcijah, je težko vskladiti s številom prebivalstva. Tabela za l. 1788 izkazuje 717, l. 1795 pa 747 družin. Povprečno bi torej prišlo 6,7 oziroma 5,2 osebe na družino. Takšna sprememba povprečja v obdobju nekaj let ni verjetna. Tudi se preveč razlikuje od povprečja za l. 1754, ko je znašalo 6,1.⁵⁰ Povprečno število, ki ga dajo rezultati obeh konskripcij, je za l. 1788 previsoko, za leto 1795 pa prenizko. Resnično povprečje se je skoraj gotovo gibalo okrog 6 oseb na gospodinjstvo. Pri takem povprečju bi moglo število prebivalstva znašati — predpostavljajoč seveda, da je število družin pravilno — 4302 oziroma 4482 oseb.

Četudi ne bi bilo omenjenih nesoglasij in bi bilo mogoče tako povečanje prebivalstva od 1754 do 1788, je padec za 868 oseb v sedmih letih popolnoma nerazumljiv. Razlogov za upravičene dvome o pravilnosti števil je torej več kot dovolj.

Popis iz dobe francoske okupacije, na podlagi katerega je bila sestavljena tabela s podatki o prebivalstvu, je bil napravljen v zvezi z vojaško nastanitvijo. Izkazani so posebej hišni lastniki s svojci, ki jih je bilo 1366, ter posebej najemniki s svojci, teh je izkazanih 2511. V posebnih kolonah je navedeno število oficirjev in uradnikov s služničadjo in drugih nastanjencev. Te skupine so štejele 505 oseb. Skupno število pre-

Brežice: glavna dvorana (1. pol. XVIII. stol.)

bivalstva se da vskladiti s korigiranim stanjem prejšnjih konskripcij kakor tudi poznejšim popisom. Nastanjeni oficirji in uradniki s služinčadjo predstavljajo skoraj gotovo predvsem priseljeno osebje francoske vojaške in civilne uprave. Brez teh bi bilo število prebivalstva v notranjem mestu nižje kot l. 1795. Vprašanje je, ali je to v celoti posledica odselitve domačega prebivalstva ali le rezultat pomot pri sestavljanju tabele.

Tudi tabela, iz katere je posneto stanje za l. 1834, ni brez napake. V tej tabeli je izkazano v prvih kolonah pristojno prebivalstvo ločeno po spolu, v naslednjih je navedeno, koliko od pristojnega prebivalstva je odsotnih. Nato sledita koloni s številom prisotnih tujcev, to so bili v drugih krajih države pristojni, ter koloni s številom prisotnih inozemcev. Zadnje kolone naj bi končno vsebovale skupno število prisotnega prebivalstva, ločeno po spolu. Toda sestavljalec tabele je pri prebivalstvu davčne občine Ljubljana napravil napako. Namesto da je število odsotnih domačinov odštel od prve kolone, jih je prištel. Zato je število prisotnega prebivalstva, ki naj bi znašalo po tabeli 5408, za 434 oseb previsoko.

V nadaljnjem razdobju do l. 1847 je opaziti izredno močan porast prebivalstva. Čeprav se na ugotovitve konskripcij, kot smo videli v prejšnjih primerih, ne smemo vedno zanesti, se zdijo podatki v tem primeru pravilni. Sestava prisotnega prebivalstva po pristojnosti kaže, da se je v letih pred to konskripcijo povečalo doseljevanje v mesto. L. 1834 je bilo izkazanih 718 oseb s tujo domovinsko pravico in iz inozemstva. Konskripcija l. 1847 je našla 2040 takih oseb, brez dvoma rezultat novega doseljevanja. Gotovo so bili tudi med domačini popisani novi doseljenci, ki so si pridobili z naselitvijo v mestu pristojnost po konskripcijskem patentu od 25. oktobra 1804. Po tem patentu se je pridobila pristojnost, razen z izrecno podelitvijo, s posestjo hiše, zemljišča ali obrti, združeno z rednim bivališčem v isti občini, dalje pridobitvijo mojstrske ali meščanske pravice, z nastopom službe ali drugim stalnim zaslužkom in končno z desetletnim bivanjem v občini.⁵¹ Zato je bilo število doseljencev še večje, kot kaže povečanje prebivalstva s tujo domovinsko pravico.

Tak porast naseljenosti v notranjem mestu je bil pač v zvezi s tedanjim gospodarskim razvojem, ki je ugodno vplival na splošno naraščanje prebivalstva.⁵² Ljubljana je začutila prve vplive industrijske re-

volucije. V mestu je nastalo nekaj industrijskih podjetij, sladkorna rafinerija in bombažna predilnica sta se razvili v pomembna obrata. Z Dunaja proti Trstu so gradili železnico. Še preden je bila dograjena do morja, je pripomogla do povečanja trgovskega prometa med jadranskim pristaniščem in gospodarsko bolj razvitimi osrednjimi in severnimi deželami nekdanje avstrijske monarhije. Ta promet je šel v glavnem skozi Ljubljano, tranzitna trgovina in prevozniški posli so tedaj dajali nove možnosti zaposlitve in zaslужka mestnemu prebivalstvu. Povečani promet je dal pobudo, da sta v tem razdobju nastali v notranjem mestu dve veliki gostinski podjetji. V drugi polovici tridesetih let je bil zgrajen na Krekovem trgu, današnja št. 10, hotel pri »Avstrijskem dvoru«, l. 1841 pa je Anton Virant dodal obsežen prizidek nekdanji Gruberjevi hiši na Levstikovem trgu. Virantova hiša s kavarno in prenočišči se je uvrstila med ljubljanske hotele.⁵³

Notranje mesto je bilo tedaj še vedno upravno in gospodarsko središče, torej mesto v izključnem pomenu. Sicer so se tudi predmestja razvijala in po številu prebivalstva so že sredi XVIII. stoletja dosegla in pozneje preseгла mesto. Po rezultatih popisov l. 1834 in 1847 je v notranjem mestu živelo le še okrog 40% vsega ljubljanskega prebivalstva.

NASICENOST NASELJENOSTI IN NAZADOVANJE

Od l. 1857 naprej so bila skoraj vsakih deset let ljudska štetja, zato razpolagamo s podatki, ki nam kažejo, kako je šel razvoj prebivalstva v starem mestu do današnjih dni.⁵⁴ V pregledu, sestavljenem na podlagi gradiva ljudskih štetij, je upoštevano stalno prisotno prebivalstvo. Avstrijska ljudska štetja od l. 1869 do 1910 so bila izvedena po stanju 31. decembra. To je bil čas božičnih počitnic, ko je zlasti veliko število dijakov odšlo domov, dijaški zavodi in dijaška stanovanja so ostala čez počitnice skoraj prazna. Dijaštvo je predstavljalo stalen delež mestnega prebivalstva; obseg naseljenosti mesta bi ob neupoštevanju tega deleža ne prišel do polnega izraza. Aktivno vojaštvo je bilo pri štetjih l. 1857 in 1869 popisano posebej, podatki niso bili na razpolago, zato v navedenih številkah ni všteto. V notranjem mestu je bilo večje število vojaštva le ob štetju l. 1857, ko je bilo vojaštvo nastanjeno na ljubljanskem gradu, ob poznejših štetjih ni imelo bistvenega deleža v številu prebivalstva. Za leto 1921 niso bili na razpolago podatki ljudske-

ga štetja, pač pa podatki posebnega popisa stanovanj, ki je ugotavljal tudi število stanovalcev.

Pregled je sestavljen po posameznih mestnih delih kot zgoraj pregled o hišah in stanovanjskih prostorih.

Mestni deli	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1953	1955
<i>Mesto:</i>										
Cankarjevo nabrežje, Ključavničarska, Krojaška ulica, Mestni trg, Pod Trančo, Ribja, Stritarjeva ulica	1318	1535	1167	1124	1007	926	945	823	1059	1114
Adamič-Lundrovo nabrežje, Mačkova, Ciril-Metodova, Dolničarjeva ulica, Krekov trg 7 in 10, Pogačarjev trg, Študentovska ulica, Vodnikov trg	922	923	779	784	738	718	809	620	751	782
<i>Mesto</i>	2240	2258	1946	1908	1745	1644	1754	1443	1810	1896
<i>Stari trg:</i>										
Grudnovno nabrežje (delno), Hrenova, Merosodna, Rožna ulica, Vožarski pot (delno), Zvezdarska ulica, Žabjak (delno)	1161	1266	1352	1390	1249	1160	1129	962	1017	1020
Gornji trg	917	1024	974	921	855	775	773	681	784	818
Cojzova cesta št. 2, Gallusovo nabrežje, Levstikov, Stari trg, Vodna steza	1299	1272	1252	1171	925	954	1018	868	968	1046
Grajska planota, Osojna pot, Reber, Sodarska steza, Ulica na grad	515	938	744	646	516	441	671	710	470	489
<i>Stari trg</i>	3890	4600	4282	4128	3545	3328	3591	3221	3239	3373
<i>Novi trg:</i>										
Breg, Čovljarska ulica, Dvorni trg 3, Gospodska ulica, Jurčičev, Trg Revolucije 11, Križevniška ulica, Novi trg, Salendrova ulica, Trg francoske revolucije 1, 6, 7, Vegova ulica 7, Zidovska steza, Zidovska ulica	1630	1801	1671	1825	1782	1891	1855	1553	1695	1744
<i>Notranje mesto</i>	7760	8659	7899	7861	7072	6865	7180	6017	6744	7013

Štetje iz l. 1869 kaže, da je notranje mesto doseglo tedaj višek svojega populacijskega razvoja. V nadaljnjem desetletju je že pričelo nazadovanje, ki je šlo skozi razne stopnje. Za boljšo ilustracijo tega razvoja in medsebojno primerjavo posameznih mest-

nih delov naj služijo indeksne številke. Kot osnova z indekssnim številom 100 je vzeto stanje l. 1869. Pregled velja za iste mestne dele kot gornji, zaradi enostavnosti je pri vsakem mestnem delu navedena le prva ulica.

Mestni deli	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1953	1955
<i>Mesto:</i>	99.2	100	86.1	84.5	77.5	72.8	77.7	65.9	80.1	84.0
Cankarjevo nabrežje itd.	98.7	100	87.4	84.2	75.4	69.3	70.8	61.6	79.3	83.4
Adamič-Lundrovo nabrežje itd.	99.9	100	84.4	84.9	79.9	77.8	87.6	67.2	81.4	84.7
<i>Stari trg:</i>	84.6	100	95.1	89.7	77.1	73.5	78.1	70.0	70.4	73.5
Grudnovno nabrežje itd.	91.7	100	105.2	109.8	98.6	91.6	89.2	76.0	80.3	80.6
Gornji trg	81.6	100	86.6	81.9	76.1	68.8	68.8	60.5	69.7	72.8
Cojzova cesta itd.	102.1	100	96.8	92.0	72.7	75.0	80.0	68.2	76.1	82.2
Grajska planota itd.	54.7	100	79.3	68.9	55.0	47.0	71.5	75.7	50.1	52.1
<i>Novi trg:</i>	90.5	100	92.8	101.3	98.9	105.0	101.9	75.1	94.1	96.8
<i>Notranje mesto</i>	89.6	100	91.2	90.8	81.7	79.2	82.9	69.5	77.9	81.0

Naraščanje prebivalstva do l. 1869 ima svoje razloge v gospodarskem razvoju, ki ima svoj začetek še v predmarčni dobi, nadaljeval pa se je z dograditvijo železnice skozi Ljubljano in v času splošne prosperitete, ki je bila povezana z uvajanjem pridobitev industrijske revolucije v avstrijski monarhiji. Na nadaljnji gradbeni in naselitveni razvoj Ljubljane je v veliki meri vplivala železnica s svojim od notranjega mesta precej oddaljenim kolodvorom. Mesto se je

pričelo širiti predvsem v tej smeri, kamor se je premaknilo pozneje tudi njegovo središče. To se opaža zlasti v dobi po potresu, ko so bile za razne urade in šole zgrajena nova poslopja v nekdanjih predmestjih, kjer so se gradile tudi nove stanovanjske hiše in je naseljenost naraščala. Po prvi svetovni vojni je zaradi stanovanjske stiske za nekaj let število prebivalstva v notranjem mestu naraslo, nato pa se je zopet uveljavila tendenca nazadovanja. Po-

slovno težišče je bilo preneseno iz starega mesta na severno stran Ljubljane.

Razvoj ni bil v vseh mestnih delih enakomeren, nekateri so dosegli višek pred, drugi zopet po l. 1869. Ponekod so prestavitve državnih zavodov povzročile večje spremembe. V Hrenovi ulici so bili sodni zapori, ki so bili po potresu opuščeni. V teh zaporih je bilo včasih tudi nad 200 zapornikov. Poslopje je bilo sicer pozneje uporabljeno za stanovanja, toda število stanovalcev je bilo znatno manjše kot prej. Grajsko poslopje, do l. 1850 jetnišnica, je služilo nato vojaškemu namenom. L. 1868 je bil grad zopet uporabljen kot kaznilnica za 300 kaznjencev.⁵⁵ To število so prekoračili, ob štetju 1869 je bilo v njej zaprtih 400 oseb. Po potresu je bila tudi ta jetnišnica opuščena, zato se je število prebivalcev mestnega dela, kjer stoji grajsko poslopje, zelo zmanjšalo, dokler ni v dobi stanovanjske stiske in pomanjkanja drugih cenenih stanovanj za socialno šibke sloje dalo streho več stotinam stanovalcev.

Pogled na indekse številke pokaže takoj, da je sorazmerno bolj nazadovalo prebivalstvo v mestnih okoliših, kjer je bilo središče poslovnega življenja, kakor pa v tistih, ki so bile v večji meri stanovanjske četrti. Ta je pojav »cityzacije«; razvijajoča se trgovina zahteva vedno večja skladišča in poslovne prostore, ki zavzamejo sčasoma tudi gornja nadstropja.⁵⁶ Popis iz l. 1921 je pokazal, koliko stanovanjskih prostorov je bilo spremenjenih v poslovne. Posebno na Mestnem trgu in v Stritarjevi ulici so bili številni primeri, da so trgovska podjetja uporabila gornja nadstropja za trgovske lokale. Precej stanovanjskega prostora so zasedli razni uradi; na Levstikovem trgu in v okolišu Novega trga so bile pretvorjene v pisarniške prostore prostorne hiše, v katerih so bili prej, vsaj pretežno, stanovanjski prostori. V zadnjem času se je ta razvoj še stopnjeval.

Stanovanjska stiska po obeh svetovnih vojnah je povzročila, da je v povojnih letih število stanovalcev v notranjem mestu naraslo. Vendar medtem ko se je po prvi svetovni vojni že v nekaj letih ponovno uveljavila tendenca nazadovanja, se je pri registraciji prebivalstva l. 1955 še vedno opazalo naraščanje naseljenosti v starem mestu kot posledica pomanjkanja stanovanj. V zadnjih letih se je stanovanjski prostor še nadalje skrčil s pretvarjanjem stanovanjskih prostorov v uradne in pisarniške. Zato sorazmerna zasedenost obstoječih stanovanjskih prostorov verjetno ne zaostaja za

zasedenostjo, kot je bila v časih, ko je notranje mesto imelo najvišje število prebivalstva.

Kljub povečanju števila prebivalstva v letih po drugi svetovni vojni je staro mesto še nadalje izgubljalo na svojem pomenu kot nekdanje trgovsko središče Ljubljane. To opazimo zlasti na Starem in deloma že na Mestnem trgu, kjer so bile številne trgovine z živahnim prometom, sedaj pa imajo že velik del nekdanjih trgovskih lokalov zasedene razne obrtne delavnice. Značilne za ta del mesta so postale komisijske trgovine, ki so nekako nadomestile nekdanje starinarje na Gallusovem nabrežju. Ulični promet v notranjem mestu nima več prejšnje živahnosti, k temu je pripomogla tudi odstranitev cestne železnice iz Mestnega, Starega in Gornjega trga. Staro mesto je tako prišlo pravzaprav ob svojo zvezo z ostalim mestnim prometnim omrežjem, ki se ga dotika le še na periferiji. Okoliš Novega trga je nekdanj predstavljal stanovanjski del starega mesta. Sedaj se v njem množi število hiš, katere zasedajo znanstvene in kulturne ustanove, ki dajejo prednost mirnejšim in manj prometnim ulicam. Tako se nadaljuje razvoj stare Ljubljane; pred sto leti je bilo v njej zgoščeno vse mestno družbeno in poslovno življenje, potem pa se je z rastjo mesta vedno več funkcij mestnega življenja prenašalo na nove mestne dele. Delež starega mesta postaja vedno manjši, kar se izraža tudi v nazadovanju deleža na celotnem številu mestnega prebivalstva. Sredi prejšnjega stoletja je še okrog 40 % ljubljanskega prebivalstva živelo v starem mestu. L. 1910, ko je imel ljubljanski teritorij še svoj stari obseg, je delež starega mesta padel že na 16 %. Pozneje, ko so bili Ljubljanjani priključeni postopoma razni okoliški kraji, je njegov delež še bolj nazadoval.⁵⁷ Pri štetju l. 1953 ni staro mesto doseglo niti 5 % vsega prebivalstva na tedanjem upravnem območju Ljubljane.

OPOMBE

1. Valter Bohinec, Ljubljanska mestna aglomeracija in njena antropogeografska meja. Geografski vestnik 1/1926, str. 27 sl. — Anton Melik, Razvoj Ljubljane. Geografski vestnik V-VI/1929—1930, str. 129 sl. — Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Ljubljana 1956, str. 14 sl. — 2. DAS (Državni arhiv Slovenije), Franciscejski kataster, Katastralna občina Ljubljana mesto, protokoli, Definitive Grenzbeschreibung der Stadt Laibach. — 3. DAS, Franciscejski kataster, protokoli. — MALj, (Mestni arhiv, Ljubljana), Cod. XIX/7, Parcelni zapisnik 1887. — 4. Fran Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija. Geografski vestnik V-VI/1929—1930, str. 142. — 5. Vladislav Fabjančič, Knjige hiš, I. Stari trg, II. Novi trg, III. Veliki trg. Rokopisne knjige v MALj. — 6. MALj., Cod. XVII/1. — Alfonz Müller, Die Zukunft der Stadt Laibach. Argo IV/1895, št. 6, stolpec 107. Kot skupno število hiš v obzidanem mestu navaja Müller na istem mestu 339, kar je gotovo napaka, kajti pravilen seštevek hiš, ki jih ima po posameznih delih obzidanega